

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1991, 07

VILNIUS 1993

INSTITUT FÜR GESCHICHTE LITAUENS

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1991

VILNIUS 1993

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ
ГОД 1991

ВИЛЬНЮС, ИЗДАТЕЛЬСТВО НАУКИ И ЭНЦИКЛОПЕДИЙ, 1993

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1991 METAI

VILNIUS, MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA, 1993

UDK 947.45
LI 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas Merkys (vyr. redaktorius), Tamara Bairauskaitė, Alfonsas Eidintas, Eugenijus Jovaiša, Vacys Milius, Leonas Mulevičius, Rita Strazdūnaitė (sekretorė), Adolfas Tautavičius, Irena Valikonytė, Regina Žepkaitė (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
2600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

STASYS LUKŠYS

GYVULININKYSTĖ XVIII A. ANTROSIOS PUSĖS LIETUVOS DIDIKŲ ŪKYJE

Įvadas

XVIII a. antrosios pusės Lietuvoje gyvulininkystė buvo antraeilė, tačiau gana svarbi žemės ūkio šaka. Lietuvos, kaip ir kitų Rytų Europos kraštų, valstiečiams ją plėtoti trukdė feodalinė priešpauža ir naudmenų stygius. Dėl to gyvulininkystės pažanga buvo visai menka. Daug palankesnes sąlygas jai plėsti turėjo dvarininkai: jų laukus su savo darbiniais gyvuliais (arkliais ir jaučiais) įdirbdavo baudžiauninkai, todėl dvarininkai galėjo laikyti daugiau produktyviųjų gyvulių; palivarkams priklausė geresni ariamosios žemės, pievų ir ganyklų plotai; dvarininkai, labiau išnaudodami valstiečius, plėsdami žemės ūkio produktų gamybą ir prekydami, galėjo sukaupti lėšų gyvulininkystei plėtoti. Palivarkinės gyvulininkystės pranašumai daugiausia turėjo pasireikšti didikų, turėjusių didelius išteklius, ūkyje. Jų valdose pastangos intensyvinti gyvulininkystę išryškėjo jau XVII a. pradžioje.

Istoriografijoje didikų, kaip ir kitų dvarininkų, gyvulininkystę tyrinėta nedaug. Fragmentiškų duomenų apie ją pateikė M. Jučas¹. Šiai problemai tyrinėti gana reikšmingas yra R. Merkienės darbas, kuriame apžvelgta XVI a.—XX a. pirmosios pusės Lietuvos gyvulių ūkio raida². Gyvulininkystės plėtotę Baltarusijos didikų ūkyje XVIII a. antrojoje pusėje plačiai nušvietė P. Kozlovskis³, o dešiniakrantės Ukrainos — V. Markina⁴.

Straipsnio tikslas — išnagrinėti, kaip XVIII a. antrosios pusės Lietuvos didikų ūkyje plėtojosi gyvulininkystė, kaip buvo šeriami gyvuliai, kokios plito naujos jų veislės ir koks buvo produktyvumas.

Brandaus ir vėlyvojo feodalizmo laikais Lietuvos didikai daugiausia valdų turėjo ne Lietuvoje, o kitose Respublikos dalyse, visų pirma — Baltarusijoje (dauguma jų buvo ir šių kraštų didikai). Todėl straipsnyje apžvelgta ir šių kraštų didikų ūkio gyvulininkystės raida. Ryšiai su rinka darbe neliečiami. Tai sudarys tolesnių tyrimų objektą.

Straipsnyje panaudoti Lietuvos valstybinio istorijos archyvo Radvilų, Tiškevičių, Oginskių ir Pliaterių fondų dokumentai: daugiausia dvarų inventoriai, instrukcijos ir pajamų—išlaidų knygos⁵.

Taip pat remtasi Z. Kiaupos ir J. Kiaupienės paskelbtomis Radvilų instrukcijomis dvarų administracijai⁶.

Šaltiniuose daugiausia duomenų yra apie gyvulininkystės padėtį Radvilų ir Pliaterių valdose, kur ūkininkauta kiek kitaip nei kitų didikų ūkiuose. Teritoriškai Lietuvos didikų palivarkai daugiausia buvo išsidėstę Ukmergės, Upytės, Vilniaus ir Telšių, mažiausiai jų — Kauno, Trakų ir Raseinių pavietuose. Geriausiai nušviesta XVIII a. pabaigos gyvulininkystės padėtis.

Gyvulininkystės plėtotė

Iš nagrinėjamojo laikotarpio šaltinių galima kalbėti tik apie gyvulių daugėjimą visame ūkyje (žr. 1 lent.).

Kaip matyti iš 1 lentelės, XVIII a. antroje pusėje didikų ūkyje gyvulių gana smarkiai padaugėjo. Tai ypač pastebima XVIII a. paskutiniame ketvirtyje. 1786—1796 m. Biržų palivarke gyvulių, perskaičiavus į galvijus⁷, pagausėjo 150%, 1777—1783 m. Dubingių — 30%, 1783—1788 m. Griovadvario — 34%, 1775—1794 m. Nemėžio — 180%, 1786—1799 m. Naradavos — 49%. Pačioje amžiaus pabaigoje gyvulių skaičius augo jau ne tik dėl natūraliojo prieaugio, bet ir buvo perkami. 1794 04 23—1795 04 23 Biržų palivarke pirka, 2 arkliai ir 9 kiaulės⁸, 1795 06 23—1796 06 24 — arklys ir 17 galvijų⁹, o 1794 04 23—1795 04 24 Naradavos — net 44 galvijai, 41 avis ir ožka bei 27 kiaulės¹⁰. Gyvulių daugėjimą visų pirma sąlygojo žemdirbystės, to meto svarbiausios ūkio šakos, intensyvėjimas. Mat, atkūrus Šiaurės karo (1700—1721 m.) ir maro (1709—1711 m.) nuniokotą žemės ūkį ir išryškėjus naudmenų stygiui, susirūpinta geriau tręšti žemę. Todėl imta laikyti daugiau gyvulių, ypač galvijų, nes tuo laiku jų mėšlas buvo beveik vienintelė trąša. 1793 m. Radvilos rašė, jog, Naujamiesčio palivarke (Upytės pav.) prieš kelerius metus išplėtus galvijų bandą, dabar yra mėšlo laukams tręšti¹¹. O apie Tytuvėnų palivarką (Raseinių pav.) ten pažymėta, kad jo posesorius (asmuo, valdantis nenuosavą dvarą. — S. L.) laukams tręšti laiko pakankamai gyvulių¹². Antra, gyvulių daugėjimą skatino prekininių—piniginių santykių plėtotė. Tais pačiais metais, rašant apie minėto Tytuvėnų palivarko pajamų didinimo šaltinius, pabrėžta, kad, jį atpirkus iš užstato, reikės plėsti gyvulių kiekį, nes kol kas ūkis iš gyvulininkystės negauna jokių pajamų¹³. Tokios pat priežastys tikriausiai sąlygojo gyvulių gausėjimą ir kitose vietose. Tiesa, gyvulininkystei daug žalos padarė 1764—1772 m. didikų tarpusavio kovos ir 1794 m. sukilimas, taip pat dažnos epizootijos, nederliai ir kitos nelaimės. Vien 1750 m. Biržų palivarke nuo epizootijos krito visi galvijai¹⁴, o 1794 m. iš Padustėlio (Ukmergės pav.) Rusijos kariuomenė išsivarė keliasdešimt galvijų¹⁵. Dėl to ūkyje gyvulių skaičius visą laiką smarkiai svyravo (žr. 1 lent.). Tačiau šie nuostoliai, kaip matyti, būdavo likviduojami, ir bendrės gyvulių daugėjimo tendencijos nepajėgė sustabdyti.

Nuo amžiaus vidurio iki pabaigos didikų ūkio gyvulininkystės struktūra beveik nepasikeitė (žr. 1 lent.). Daugiausia laikyta gal-

vijų, taip pat avių ir kiaulių, mažiausiai — ožkų ir arklių. 1755 m. Kurklių palivarkas laikė 26¹⁶, 1769 m. Antazavės — 20, Dusetų — tik 3¹⁷, Gardų — 6¹⁸, 1787 m. Ketūnų — 4 darbinius arklius¹⁹. Žirgynų ūkyje nebuvo. Be to, dalį galvijų (darbinių jaučių) didikai buvo atidavę valstiečiams paremti. 1753 m. Dovainiškių palivarke buvo 14²⁰, 1757 m. Bikuškio — 5²¹, 1768 m. Uogintų — 6²², 1776 m. Šventežerio — 11²³ ir t. t. tokių jaučių. Valstiečiai, žinoma, turėjo už juos atsilyginti²⁴. O pačiame didikų ūkyje darbinių gyvulių ūkio darbams nenaudojo. Tik Pliateriai savo palivarkuose (Gardai, Ketūnai ir kt.) turėjo po keletą tokių gyvulių žemės ūkio darbams²⁵, Radvilos 1794—1795 m. Biržų palivarke — 12 jaučių plytinės reikalams²⁶. Maždaug pusę ar trečdalį galvijų bandos sudarė karvės. 1769 m. Gardų palivarke iš 70 galvijų karvės sudarė 40²⁷, 1774 m. Alantos (Ukmergės pav.) — 125 ir 67²⁸, 1778 m. Grikapalio — 34 ir 11²⁹. Tiesa, dalis jų buvo bergždžios. Metinis galvijų prieaugis priklausė nuo produktyviųjų gyvulių kiekio ir sudarė apie trečdalį ar ketvirtadalį bandos. 1767 m. Svėdasų palivarke iš 47 galvijų metiniam prieaugiui teko 19³⁰, 1780 m. Buivydiškių — 24 ir 6³¹, 1792 m. Biržų — 95 ir 22³².

Kyla klausimas, ar XVIII a. antroje pusėje didikų ūkio gyvulininkystės vaidmuo augo ir kaip ji plėtojosi įvairiuose regionuose bei ūkiuose. Tuo tikslu buvo apskaičiuotas sąlyginis gyvulių skaičius, tenkantis 10 margų (7 ha) ariamosios žemės (žr. 2 lent.), nes kitų žemės ūkio naudmenų, t. y. pievų ir ganyklų, ploto dėl šaltinių trūkumo nustatyti nepavyko.

Kaip matyti iš 2 lentelės, tiriamuoju laikotarpiu ūkyje gyvulių skaičius augo kiek intensyviau nei arimų kiekis (Biržai, Dovainiškis ir Naradava). Tai rodo, kad žemės ūkio plėtotę imta vis daugiau sieti ne tiek su žemdirbystės, kiek su gyvulininkystės raida. Tuo pačiu metu augo ir gyvulininkystės reikšmė.

Gyvulininkystė intensyviau plėtojosi vakarinėje ir šiaurinėje krašto dalyje, t. y. Žemaitijoje ir palei Kuršą (Antazavė, Dovainiškis, Gardai, Ketūnai ir kt.). Tai sąlygojo arti esanti užsienio rinka, su kuria per Baltijos jūros uostus (Ryga, Liepoja, Klaipėda ir Karaliaučius) vyko intensyvi prekyba. Todėl čia palivarkai turėjo nedidelius ariamosios žemės plotus (daugiausia iki 200 margų) ir, žinoma, daugiau pievų bei ganyklų. Tuo metu krašto viduryje ir pietryčiuose, netgi apie Vilnių (Buivydiškės, Dubingiai) ir Kauną (Uogintai), gyvulininkystė plėtojosi menkliau, nes Lietuvos miestai, išskyrus minėtus, daugiausia buvo agrariniai, ir gyvulininkystės produktai juose didelės paklausos neturėjo. Todėl čia, skirtingai nuo šiaurės vakarų, palivarkai turėjo daugiau ariamosios žemės (paprastai 200 su viršum margų).

Kita vertus, Pliaterių ūkyje (Antazavė, Gardai, Griovadvaris, Ketūnai, Kurkliai ir Vėdariai) gyvulininkystė plėtojosi daug intensyviau nei Radvilų (Ageniškis, Biržai, Buivydiškės, Dubingiai, Naradava, Salamiestis ir Svėdasai) ir iš dalies Oginskių (Bikuškis, Dovainiškis, Uogintai), nors dauguma šių didikų palivarkų buvo toje pačioje krašto dalyje, daugiausia šiaurinėje. Matyt, Radvilos, skir-

tingai nuo Pliaterių ir Oginskių, nesugebėjo prisitaikyti prie prekinių-piniginių santykių plėtotės ir išskolino. Dėl to jų dvarai dažnai būdavo užstatyti³³. Tokia ūkio tvarkymo sistema negalėjo skatinti gyvulininkystės plėtotės. Be to, įtakos turėjo ir tai, kad 1764—1772 m. Radvilų dvarai buvo smarkiai nuniokoti ir 2 kartus sekvestruoti³⁴. Deja, dar iki tol Radvilų ūkyje gyvulininkystė plėtojosi menčiau nei Pliaterių ir Oginskių ūkiuose (žr. 2 lent.). O kitų didikų (Kosakovskių, Tiškevičių ir kt.) gyvulininkystės lygiui nustatyti trūksta duomenų; Sapiegos nuosavo ūkio nevedė.

XVIII a. antrojoje pusėje Baltarusijos ir dešniakrantės Ukrainos didikų ūkyje gyvulių taip pat gerokai padaugėjo. Be to, šių kraštų didikai turėjo žirgynų su dešimtimis ir šimtais veislinių arklių. Vien Baltarusijoje K. Radvila (tuo metu vienas stambiausių Lietuvos didikų) turėjo žirgynų Lipične, Koreličiuose ir Negnevičiuose, P. Oginskis — Molodečne ir Zalesėje, Sapiegos — Derečine, Ružanuose ir kt. Dešniakrantėje Ukrainoje 1768 m. Čartoriskiai Podolės dvaruose laikė 1812, 1777 m. S. Potockis Tulčino dvare — 108, Umanės — net 345 arklius. Tiesa, žirgynus daugiausia laikė ne ūkio, o kariuomenės ir prabangos reikalams. Tuo pačiu metu didikai turėjo daug jaučių darbui žemės ūkyje ir manufaktūroje³⁵.

Pašarai

Gyvulių pašarai buvo menki: maždaug nuo kovo pabaigos — balandžio pradžios iki lapkričio pradžios gyvulius ganė, o kitą metų dalį šėrė tvartuose. Ganyklinių laikotarpiu tik arklius papildomai šėrė avižomis, šiek tiek ruginiais, darbinus jaučius — avižiniais, taip pat truputį ruginiais, paršelius — ruginiais ir avižiniais, veršelius — miežiniais miltais. Kiti gyvuliai, tarp jų ir melžiamos karvės, papildomai nieko negaudavo (Ketūnai, 1786 m., Šateikiai, 1793 ir 1795 m.)³⁶.

Tvartiniu laikotarpiu galvijus daugiausia šėrė vasariniais ir žieminiiais šiaudais, šiek tiek šieno ir pelais. Naradavos palivarke 1794—1795 m. žiemą vienam galvijui teko 1—2 vežimai šieno, keli vežimai vasarinių ir žieminių šiaudų ir keli pūrai (pūras — 68 l) pelų³⁷, Biržų palivarke 1795—1796 m. žiemą — tik po pusę vežimo šieno, keli vežimai įvairių šiaudų ir keli pūrai pelų³⁸. Beje, dalį šių šiaudų sunaudojo ir kaip kraiką. Turbūt panašiai šėrė ir avis bei ožkas. Arkliai, skirtingai nuo galvijų, gaudavo daugiau šieno, be to, avižų ir truputį ruginių miltų. Galvijai, išskyrus veršelius, miltų negaudavo ir žiemą. Tuo laiku kiaules šėrė ruginiais, miežiniais, avižiniais miltais, žlaugtais ir pelais. Tiesa, miltų, ypač ruginių, normos nebuvo didelės³⁹.

Penėti skirti galvijai, matyt, gaudavo iki soties šiaudų, šieno, pelų ir žlaugtų. Deja, miltų jiems taip pat neduodavo⁴⁰. Kiaules šėrė miltais, pelais ir žlaugtais. 1762 m. Buivydiškių ir Jasiūnų palivarkuose kiaulei nupenėti buvo reikalaujama statinės (statinė — 407 l) avižų, grikių ir miežių⁴¹. 1777 m. Biržų palivarke buvo rei-

kalaujama penimą kiaulę 2 mėn. šerti 2 kartus per dieną runkelių lapais ir miltais, skirti po 3 pūrus rugių, avių ir miežių arba grikių⁴². Taigi kiaulių penėjimu rūpintasi daugiau nei galvijų.

Veisliniai bei pagerintų veislių gyvuliai

Rinkos plėtotė skatino intensyvinti gyvulininkystę. Todėl didikai, be vietinių, mėgino laikyti ir atvežtinių veislių gyvulių.

Geriausi gyvuliai buvo šiuose didikų palivarkuose: 1750 m. Ageiščio — 34 Rusijos ir 18 Olandijos galvijų banda⁴³, 1781 m. Taujėnų (Ukmergės pav.) — 1 karvė⁴⁴, 1788 m. Dusetų — 3 buliai⁴⁵, 1794 m. Padustėlio — keliolika karvių ir jaučių Olandijos⁴⁶, 1788 m. Biržų — 39 karvės ir 3 buliai Olandijos bei Holšteino veislių⁴⁷. Olandijos galvijų veislei artimi ir ostfryzai, o Holšteino veislės galvijams — Danijos (Aingelno). Šių veislių gyvuliai priklausė pieninių galvijų veislėms ir Vakarų Europoje garsėjo pieningumu⁴⁸. Be to, 1754—1755 m. Kurklių palivarke buvo 2⁴⁹, 1783 m. Dubingių — 19⁵⁰, 1794—1795 m. Biržų — 2 Olandijos⁵¹, 1795 m. Šateikių — keletas Anglijos veislės kiaulių⁵². Įvežtinių veislių arklių ir avių nerasta.

Kaip matyti, didikų ūkyje importuoti gyvuliai buvo minimi itin retai, be to, daugiausia amžiaus pabaigoje. Vyravo Olandijos gyvuliai. Deja, Vakarų Europos kraštų gyvuliai tikriausiai dėl blogo pašaro išsigimdavo ir krisdavo, o Rusijos — nepaplito dėl menko produktyvumo. Taigi didikų mėginimai intensyvinti gyvulininkystę laikant veislinius gyvulius gerų rezultatų nedavė.

Baltarusijos didikų ūkyje veisliniai gyvuliai kai kur buvo sėkmingai introdukuoti jau XVIII a. 4-ajame dešimtmetyje. To amžiaus antroje pusėje įvairiais metais vien Pogosto palivarke buvo 123, Belicos — 89, Deliatičių — 86, Pastovių — 76, Nesvyžiaus — 44 ir t. t. Olandijos bei Holšteino veislių galvijai. Apie 1731 m. Radvilų Nesvyžiaus kunigaikštystėje imta laikyti švelniavilnes (Anglijos ir Ispanijos) avis. 1757 m. tos kunigaikštystės Koreličių palivarke buvo daugiau kaip 2000, o paskutiniame dešimtmetyje Farberkovo — 459 tokios avys. Be to, didikai laikė veislinių arklių⁵³.

Dešiniakrantės Ukrainos didikų ūkyje tokio persilaužimo požymiai išryškėjo XVIII a. 9-ajame dešimtmetyje. 1782 m. S. Potockis Chaščevato palivarke laikė 76 Vengrijos galvijus. Po kelerių metų jis išigijo Valachijos ir 420 Makedonijos avių. 1784 m. Čartoriskių Podolės dvaruose buvo 121, 1787 m. — 412 Olandijos kiaulių. Be to, Čartoriskiai laikė Ispanijos, Neapolio ir Turkijos veislių arklių. Importuotų gyvulių buvo ir daugiau⁵⁴.

Produktyvumas

Lietuvoje feodalizmo laikotarpiu galvijus laikė daugiausia dėl mėšlo⁵⁵. Kita vertus, jie davė pieną ir mėsą. 1762 m. Jašiūnų palivarke per metus iš melžiamos karvės buvo reikalaujama 4 gorčių (gorčius — 2,82 l) sviesto ir 40 sūrių⁵⁶, 1781 m. iš karvės, apsiveršavusios nuo gruodžio 25 iki birželio 24 d., — jau 5 gorčių sviesto

ir 60 sūrių, pinigais — 20 auks., o iš karvių, apsiveršjavusių vėliau, bei pirmaveršių — tik pusės nurodyto kiekio pieno produktų arba pinigų⁵⁷. 1750 m. Biržų palivarke per metus iš melžiamos karvės buvo reikalaujama pajamų už 10 auks.⁵⁸, 1792 m. — taip pat 5 gorčių sviesto ir 60 sūrių, tačiau pinigais — 18 auks., o iš pirmaveršių — pusės minėto kiekio sviesto, sūrių arba pinigų⁵⁹. Maždaug tiek pat pieno produktų buvo reikalaujama ir kitose vietose⁶⁰. Vadinasi, šios normos buvo ne faktinės, bet sutartinės. Deja, tikslesnio karvių produktyvumo šaltiniai nerodo. Tačiau, tyrinėtojų nuomone, XVIII a. pabaigoje 5 gorčių sviesto ir 60 sūrių norma artima faktinei, o primelžta iš karvės apie 700 l pieno⁶¹. Taigi XVIII a. antroje pusėje karvių produktyvumas išaugo apie 1,5 karto. Pieno produktus sūdė: 5—6 gorčiams sviesto skyrė 0,5 gorčiaus druskos, 60 sūrių — 1 gorčių⁶². Bandos reprodukcijai ir pieno ūkiui netinkamus galvijus šėrė mėšai. 1762 m. instrukcijoje Buivydiškių ir Jašiūnų palivarkų ekonomui Radvilos nurodė senus, liesus ir silpnus gyvulius penėti mėšai⁶³. Deja, šaltiniai nerodo galvijų produktyvumo pagal gautą mėšos kiekį.

Kiaules auginavo mėšai. Bet iš šaltinių jų produktyvumo pagal mėšos kiekį taip pat nematyti. Tuo metu Baltarusijos didikų ūkyje iš 5—7 m. nupenėto kuilio buvo reikalaujama 100 svarų (svaras — 0,37 kg) lašinių, 40 svarų taukų, 40 dešrų po pusę alkūnės ir 4 kumpių⁶⁴. Matyt, taip pat buvo ir Lietuvos didikų ūkyje. Kiaulės mėšai sūdyti reikėjo 3 gorčių druskos⁶⁵.

Avis daugiausia laikė vilnoms. To meto Baltarusijos didikų valdose iš vienos per metus buvo reikalaujama daugiau kaip svaro vilnų⁶⁶. Panašiai turbūt buvo ir Lietuvos didikų ūkyje. Be to, avys davė mėsą, pieną ir kailius. 1621 m. Radvilų valdose iš 10 melžiamų avių per metus buvo reikalaujama pūdo (pūdas — 16 kg) sviesto ir 30 sūrių⁶⁷.

Ožkos, kaip ir avys, davė mėsą, vilnas, kailius ir svarbiausia — pieną⁶⁸. Deja, duomenų apie jų produktyvumą nerasta. Matyt, ožkų produkcija kiek didesnės reikšmės ūkyje neturėjo.

Išvados

1. Remiantis daugiausia neskelbtais ir tyrinėtojų nepanaudotais šaltiniais, teigiama, kad XVIII a. antrosios pusės Lietuvos didikų ūkyje gyvulių gerokai pagausėjo. Jų daugėjimą lėmė, pirma, intensyvėjanti žemdirbystė, antra, besiplečiantys prekiniai—piniginiai santykiai.

2. Daugiausia plėtota galvijininkystė, taip pat avių ir kiaulių, mažiausiai — ožkų ir arklių ūkis. Žirgynų nebuvo. Darbinių gyvulių savo ūkio reikalams, išskyrus Pliaterių ūkį, nelaikė.

3. Gyvulininkystė plėtojosi kiek intensyviau nei žemdirbystė ir daugiausia plito ne vidurio ir pietryčių Lietuvoje, o arčiau Baltijos jūros uostų, t. y. Žemaitijoje ir pakuršyje. Antra vertus, Radvilų ūkyje gyvulininkystė augo daug menkiau nei Pliaterių ir iš dalies Oginskių ūkiuose.

4. Gyvulininkystės pašarų bazė buvo menka, gyvulius maždaug 5 mėn. per metus šėrė tvartuose ir 7 mėn. ganė. Kiek geriau šėrė tik penimus gyvulius.

5. Vakarų Europos šalių (daugiausia Olandijos) veisliniai gyvuliai dėl blogo pašaro išsigimdavo ir krisdavo, o Rusijos — nepaplito dėl menko produktyvumo. Gyvulininkystė liko ekstensyvaus pobūdžio.

6. Gyvulius, ypač galvijus, daugiausia laikė dėl mėšlo. Antra vertus, jie davė mėsą, pieną, vilnas ir kitus produktus. XVIII a. antroje pusėje karvių produktyvumas padidėjo maždaug 1,5 karto. Amžiaus pabaigoje iš karvės per metus buvo reikalaujama 5 gorių sviesto ir 60 sūrių, pinigais — 18—20 auksinų. Tai sudarė apie 700 l pieno.

7. Baltarusijos ir dešiniakrantės Ukrainos didikų ūkyje gyvulių taip pat smarkiai padaugėjo. Be to, didikai turėjo žirgynų kariuomenės ir prabangos reikalams. Tuo pačiu metu palivarkuose laikyta nemaža darbinių galvijų darbui žemės ūkyje ir pramonės įmonėse. Kai kuriuose ūkiuose išryškėjo perėjimo iš ekstensyvios į intensyvią gyvulininkystę požymių. Matyt, Lietuvos didikai, turėdami daugiausia dvarų Baltarusijoje ir dešiniakrantėje Ukrainoje, gyvulių ūkiui Lietuvoje neskyrė pakankamai dėmesio.

1 lentelė. Lietuvos didikų palivarkų gyvulių gausėjimas 1732—1799 m.

Palivarkas (pavietas)	Metai	Galvijų	Avių	Ožkų	Kiaulių	Iš viso perskaičiavus į galvijus
Ageniško	1735	4	—	—	—	4
(Ukmergės)	1750	52	33	—	29	62
Antazavės	1782	159	44	12	60	180
(Ukmergės)	1788	93	38	—	40	107
Bikuškio	1756	50	10	10	10	54
(Ukmergės)	1750	26	2	12	37	36
Piržų	1764	31	29	14	20	40
(Upytės)	1767	8	25	20	30	19
	1776	23	—	—	34	31
	1786	22	—	—	56	36
	1788	58	22	—	39	70
	1792	95	18	—	39	107
	1793	78	22	—	23	86
	1794	59	—	6	23	66
	1795	69	—	16	34	79
	1796	80	—	21	31	90
	1764	29	14	5	41	41
Buivydiškių	1774	17	22	25	32	30
(Vilniaus)	1780	24	36	8	17	32
	1753	45	21	2	11	50
Dovainiško	1755	46	29	—	20	54
(Upytės)	1758	38	29	—	19	46
	1740	17	49	14	42	33
Dubingių						

Palivarkas (pavietas)	Metai	Galvijų	Avių	Ožkų	Kiaulių	Iš viso perskaičiavus į galvijus
(Vilniaus)	1760	25	38	6	43	40
	1767	21	45	14	67	44
	1777	27	34	20	57	46
	1783	48	12	20	36	60
Dusetų (Ukmergės)	1788	150	32	6	45	165
	1791	146	...	...	...	146
Gardų (Telsių)	1769	70	28	16	60	89
	1779	88	31	5	51	105
Grikapalio (Trakų)	1778	96	52	—	46	112
	1778	34	61	—	27	47
Griovadvario (Ukmergės)	1782	88	40	7	40	103
	1783	40	40	7	32	53
	1788	60	12	7	37	71
	1762	31	13	—	13	35
Jasiūnų (Vilniaus)	1764	6	9	11	19	13
	1781	48	9	—	28	56
	1784	72	39	21	12	81
Ketūnų (Telsių)	1787	111	46	7	43	127
	1796	44	48	—	40	59
	1797	61	56	—	67	77
	1776	31	46	21	29	45
Kurdimaksčių (Trakų)	1778	34	61	16	25	48
	1798	36	32	33	12	45
	1755	111	30	11	32	123
Kurklių (Ukmergės)	1764	105	67	28	44	125
	1776	33	26	—	7	38
Naradavos (Upytės)	1786	35	33	—	6	39
	1795	30	83	10	25	45
	1796	79	101	17	23	97
	1799	52	11	3	19	58
Nemėžio (Vilniaus)	1775	6	9	—	12	10
	1794	28	—	—	—	28
Salamiesčio (Ukmergės)	1732	7	—	—	—	7
	1766	14	25	—	17	20
Svėdasų (Ukmergės)	1764	28	—	14	17	33
	1767	47	—	24	36	58
	1785	17	—	17	49	31
Šateikių (Telsių)	1795	145	...	...	...	145
	1776	40	121	12	26	59
Šventežerio (Trakų)	1778	33	84	10	31	50
	1768	16	20	—	17	22
Uogintų (Kauno)	1763	24	21	18	43	39
	1767	16	18	3	9	20
	1792	26	9	—	15	31

Lentelė sudaryta remiantis šiais šaltiniais: 1) dvarų inventoriais // LVIA. F. Mf. iš LR Nr. 1. Ap. 2. B. 239, 243, 244, 245, 404, 407, 409, 925, 926/2, 929, 1511, 1513, 1515, 2660, 2839, 3999, 4273, 4275, 4278; F. 716. Ap. 1. B. 3426, 3805, 4612; Ap. 3. B. 52,

61; F. 1177. Ap. 1. B. 412, 2573, 2587; F. 1276. Ap. 1. B. 228, 237, 243, 975, 1038; 2) dvarų gyvulių registrais // LVIA. F. 459. Ap. 1. B. 6; F. 1276. Ap. 1. B. 102, 223, 870, 995, 1043; 3) dvarų pajamų—išlaidų knygomis ir sąskaitomis // LVIA. F. 459. Ap. 1. B. 8, 43, 44, 46, 47, 51; F. 716. Ap. 1. B. 3807; F. 1276. Ap. 1. B. 228, 1000, 1046; 4) dvarų aprašais // LVIA. F. 459. Ap. 1. B. 5; F. 525. Ap. 8. B. 1046, 1277; 5) dvarų turto registrais // LVIA. F. 1276. Ap. 1. B. 182.

Pastaba: brūkšnys reiškia, jog tais metais gyvulių nebuvo, daugtaškis.— duomenų apie gyvulius nerasta.

2 lentelė. Lietuvos didikų palivarkų gyvulininkystės lygis
1750—1799 m.

Palivarkas	Metai	Iš viso per- skaičiavus į galvijus	Arimų plotas, margais	Galvijų skai- čius 10 mar- gų arimų
Agenišio	1750	62	151	4,1
Antazavės	1782	180	318	5,7
Bikuškio	1756	54	441	1,2
Biržų	1750	36	292	1,2
	1764	40	423	0,9
	1767	19	368	0,5
	1776	31	450	0,7
	1788	70	382	1,8
	1794	66	408	1,6
	1795	79	420	1,9
Buivydiškių	1779	32	156	2
	1780	32	168	1,9
Dovainišio	1753	50	170	2,9
	1755	54	130	4,2
	1758	46	134	3,4
Dubingių	1760	40	270	1,5
	1777	46	476	0,9
Gardų	1769	89	80	11,1
	1798	112	228	4,9
Griovadvario	1782	103	192	5,4
	1783	53	193	2,7
Ketūnų	1784	81	120	6,7
	1797	77	178	4,3
Kurklių	1755	123	290	4,2
	1764	125	400	3,1
Naradavos	1776	38	202	1,9
	1786	39	180	2,2
	1795	45	213	2,1
	1796	97	306	3,2
	1799	58	304	1,9
Salamiesčio	1766	20	216	0,9
Svėdasų	1764	33	222	1,5
	1767	58	372	1,6
	1785	31	435	0,7
Uogintų	1768	22	168	1,3
Vėdarių	1763	39	106	3,7
	1792	31	120	2,6

Lentelė sudaryta remiantis šiais šaltiniais: 1) dvarų inventoriais // LVIA. F. Mf. iš LR Nr. 1. Ap. 2. B. 243—245, 408, 409, 925, 929, 2839, 3999, 4273, 4275, 4278;

F. 716. Ap. 3. B. 61; F. 1177. Ap. 1. B. 412, 2573, 2587; F. 1276. Ap. 1. B. 237, 243, 975, 1038; 2) dvarų gyvulių registrais // LVIA. F. 459. Ap. 1. B. 6; F. 1276. Ap. 1. B. 96, 223; 3) dvarų pajamų—išlaidų knygomis ir sąskaitomis // LVIA. F. 459. Ap. 1. B. 44, 47, 51; F. 1276. Ap. 1. B. 228, 1000, 1046; 4) dvarų aprašais // LVIA. F. 459. Ap. 1. B. 5; F. 525. Ap. 8. B. 1046, 1277.

Pastaba: ariamosios žemės plotas apskaičiuotas pagal pašėlių kiekį, skaičiuojant 0,25 Vilniaus statinės rugių (statinė — 407 l) margui žemės (žr. Козловский П. Г. Указ. соч. С. 42).

- ¹ Jučas M. Baudžiavos irimas Lietuvoje. V., 1972. P. 113—115.
- ² Меркиенė R. Gyvulių ūkis XVI a.—XX a. pirmojoje pusėje. V., 1988.
- ³ Козловский П. Г. Магнатское хозяйство Белоруссии во второй половине XVIII в. Минск, 1974. С. 51—63.
- ⁴ Маркина В. А. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII века. Киев, 1961. С. 103—111.
- ⁵ Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (toliau — LVIA). F. Mikrofilmų iš Lenkijos Respublikos kolekcija Nr. 1 (toliau — Mf. iš LR) (Radvilų archyvas). F. 459 (Radvilų turtų likvidacinės komisijos archyvas); F. 716 (Tiškevičiai); F. 1177 (Oginskiai); F. 1276 (Pliateriai); F. 1280 (Radvilos).
- ⁶ Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje XVII—XIX a. / Parengė Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė. V., 1985.
- ⁷ Vienam galvijui buvo prilygintos 4 kiaulės arba 10 avių ir ožkų (žr. Улащик Н. Н. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белорусии. М., 1965. С. 190).
- ⁸ 1794 04 23—1795 04 23 Biržų dvaro (gubernijos) sąskaitos // LVIA. F. 459. Ap. 1. B. 43. L. 3.
- ⁹ 1795 06 23—1796 06 24 Biržų dvaro (gubernijos) sąskaitos // Ten pat. B. 46. L. 3.
- ¹⁰ 1794 04 23—1795 04 24 Naradavos dvaro (rakto) sąskaitos // Ten pat. B. 47. L. 3.
- ¹¹ 1793 m. Biržų kunigaikštystės dvarų nuomos knyga // LVIA. F. 716. Ap. 3. B. 96. L. 14.
- ¹² Ten pat. L. 23.
- ¹³ Ten pat. L. 26.
- ¹⁴ 1750 m. Biržų dvaro inventorius // Ten pat. B. 61. L. 4.
- ¹⁵ 1794 m. Padustėlio palivarke Rusijos kariuomenės padarytų nuostolių registras // LVIA. F. 1276. Ap. 1. B. 305. L. 15.
- ¹⁶ 1755 m. Kurklių dvaro arklių registras // Ten pat. B. 228. L. 84.
- ¹⁷ 1769 m. Antazavės ir Dusetų dvarų arklių registras // Ten pat. B. 297. L. 7.
- ¹⁸ 1769 m. Gardų dvaro inventorius // Ten pat. B. 975. L. 62.
- ¹⁹ 1787 m. Ketūnų dvaro gyvulių registras // Ten pat. B. 1043. L. 6.
- ²⁰ 1753 m. Dovainišio dvaro gyvulių registras // LVIA. F. 1177. Ap. 1. B. 2573. L. 7.
- ²¹ 1757 m. Bikuškio dvaro inventorius // Ten pat. B. 2587. L. 7.
- ²² 1768 m. Uogintų dvaro inventorius // Ten pat. B. 412. L. 3.
- ²³ 1776 m. Šventežerio dvaro inventorius // LVIA. F. 716. Ap. 1. B. 4612. L. 16.
- ²⁴ Merkiienė R. Min. veik. P. 58.
- ²⁵ 1769 m. Gardų dvaro inventorius // LVIA. F. 1276. Ap. 1. B. 975. L. 62; 1784 m. Ketūnų dvaro inventorius // Ten pat. B. 1038. L. 15; 1786 m. Ketūnų dvaro javų pajamų—išlaidų knyga // Ten pat. B. 1042. L. 6.
- ²⁶ 1794 04 23—1795 04 24 Naradavos dvaro (rakto) sąskaitos // LVIA. F. 459. Ap. 1. B. 47. L. 3.
- ²⁷ 1769 m. Gardų dvaro inventorius // LVIA. F. 1276. Ap. 1. B. 975. L. 61.
- ²⁸ 1774 m. Alantos dvaro inventorius // LVIA. Mf. iš LR Nr. 1. Ap. 2. B. 2982. L. 6.
- ²⁹ 1778 m. Grikapalio palivarko inventorius // LVIA. F. 716. Ap. 1. B. 4612. L. 35.
- ³⁰ 1767 m. Svėdasų dvaro inventorius // LVIA. Mf. iš LR Nr. 1. Ap. 2. B. 4275. L. 5.

- ⁵¹ 1780 m. Buivydiškių dvaro inventorių // Ten pat. B. 409. L. 5.
- ³² 1792 m. Biržų kunigaikštystės dvarų aprašas // LVIA. F. 459. Ap. 1. B. 5.
- L. 10.
- ³³ 1793 m. Biržų kunigaikštystės dvarų nuomos knyga // LVIA. F. 716. Ap. 3.
- B. 98.
- ³⁴ Козловский П. Г. Указ. соч. С. 15.
- ³⁵ Ten pat. P. 51, 52, 59—61; Маркина В. А. Указ. соч. С. 103—111.
- ³⁶ 1793 ir 1795 m. Šateikių dvaro javų pajamų—išlaidų knyga // LVIA. F. 1276. Ap. 1. B. 870. L. 3—9, 20—26; 1786 m. kovo—gegužės mėn. Ketūnų dvaro javų pajamų—išlaidų knyga // Ten pat. B. 1042. L. 1—8.
- ³⁷ 1794 04 23—1795 04 24 Naradavos dvaro (rakto) sąskaitos // LVIA. F. 459. Ap. 1. B. 47. L. 2.
- ³⁸ 1795 06 23—1796 06 24 Biržų dvaro (gubernijos) sąskaitos // Ten pat. B. 46. L. 2.
- ³⁹ Ten pat; 1793 ir 1795 m. Šateikių dvaro pajamų—išlaidų knyga // LVIA. F. 1276. Ap. 1. B. 870. L. 3—9, 20—26; 1786 m. nuostatai Biržų ir Naradavos palivarkų paseniūniams // LVIA. F. 459. Ap. 1. B. 5. L. 18.
- ⁴⁰ 1791—1795 m. Gardų dvaro javų pajamų—išlaidų knyga // LVIA. F. 1276. Ap. 1. B. 999. L. 1—4; 1769 m. instrukcija Biržų valdų gubernatoriui // Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje. P. 61.
- ⁴¹ 1762 m. nuostatai Buivydiškių ir Jašiūnų dvarų ekonomui // LVIA. Mf. iš LR Nr. 1. Ap. 2. B. 1511. L. 14.
- ⁴² 1777 m. instrukcija Biržų dvaro raštininkui // Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje. P. 66.
- ⁴³ 1750 m. Agenišio dvaro inventorių // LVIA. Mf. iš LR. Nr. 1. Ap. 2. B. 2839. L. 5.
- ⁴⁴ 1781 m. Taujėnų dvaro inventorių // LVIA. F. 1280. Ap. 2. B. 571. L. 2.
- ⁴⁵ 1788 m. Dusetų dvaro gyvulių registras // LVIA. F. 1276. Ap. 1. B. 96. L. 3.
- ⁴⁶ 1794 m. Padustelio palivarke Rusijos kariuomenės padarytų nuostolių sąrašas // Ten pat. B. 305. L. 15.
- ⁴⁷ 1788 m. Radvilų nupirktų Olandijos ir Holšteino gyvulių registras // LVIA. F. 459. Ap. 1. B. 6. L. 27.
- ⁴⁸ Козловский П. Г. Указ. соч. С. 54.
- ⁴⁹ 1754 03 30—1755 04 23 Kūrklių dvaro gyvulių registras // LVIA. F. 1276. Ap. 1. B. 228. L. 69.
- ⁵⁰ 1783 m. Dubingių dvaro (kunigaikštystės) pajamų—išlaidų knyga // LVIA. F. 716. Ap. 1. B. 3807. L. 6.
- ⁵¹ 1794 04 23—1795 04 24 Biržų dvaro (rakto) sąskaitos // LVIA. F. 459. Ap. 1. B. 44. L. 7.
- ⁵² 1795 m. Šateikių dvaro gyvulių registras // LVIA. F. 1276. Ap. 1. B. 870. L. 30.
- ⁵³ Козловский П. Г. Указ. соч. С. 53—54, 61.
- ⁵⁴ Маркина В. А. Указ. соч. С. 104—105, 107, 109, 110.
- ⁵⁵ Jučas M. Min. veik. P. 114.
- ⁵⁶ 1762 m. nuostatai Buivydiškių ir Jašiūnų dvarų ekonomui // LVIA. Mf. iš LR Nr. 1. Ap. 2. B. 1511. L. 14.
- ⁵⁷ 1781 m. nuostatai Jašiūnų dvaro ekonomui // Ten pat. B. 1515. L. 8.
- ⁵⁸ 1750 m. Biržų kunigaikštystės dvarų inventorių // LVIA. F. 716. Ap. 3. B. 61. L. 4.
- ⁵⁹ 1792 m. nuostatai Biržų dvaro ekonomui // LVIA. F. 459. Ap. 1. B. 5. L. 11.
- ⁶⁰ 1760 m. instrukcija Dubingių valdų administracijai // Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje. P. 125; 1774 m. instrukcija Alantos dvaro ekonomui // LVIA. Mf. iš LR Nr. 1. Ap. 2. B. 2982. L. 13.
- ⁶¹ Козловский П. Г. Указ. соч. С. 59.
- ⁶² 1760 m. instrukcija Dubingių valdų administratoriui // Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje. P. 125.
- ⁶³ 1762 m. nuostatai Buivydiškių ir Jašiūnų dvarų ekonomui // LVIA. Mf. iš LR Nr. 1. Ap. 2. B. 1511. L. 13—14.
- ⁶⁴ Козловский П. Г. Указ. соч. С. 61.

⁶⁵ 1777 m. instrukcija Biržų dvaro raštininkui // Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje. P. 67.

⁶⁶ Козловский П. Г. Указ. соч. С. 60.

⁶⁷ Merkienė R. Min. veik. P. 103.

⁶⁸ Ten pat. P. 82.

Gauta 1991 m. rugsėjo mėn.

Summary

STASYS LUKŠYS

CATTLE-BREEDING IN THE FARMS OF LITHUANIAN NOBLES IN 18TH CENTURY

The development of the cattle-breeding in the farms of Lithuanian nobles — feeding, pure-strain stock-breeding, productivity of the cattle — is being analysed in the article. The inventories, instructions and books of income and expenditure of the estates are being used.

On the basis of unpublished and nonscientific sources it is maintained that number of cattle increased considerably in the second half of 18th century. This was determined first of all by the intensive grow of agriculture and secondly, by the expansion of the market-monetary relationship.

The nobles mostly bred cattle, sheep and pigs, but did not raise horses. They did not keep the draught cattle.

Cattle-breeding developed much faster than agriculture. It was more intensive near the ports of the Baltic Sea, i.e. in the Lowlands (Samogitia) and near Kurland. On the other hand, it was less intensive in the farms of the Radziwills than in those of the Platers and partly of the Oginski families.

The fodder supply for the cattle was poor. The cattle bred for fattening were foddered better.

The bloodstock brought from Western European countries (mostly from Holland) degenerated and starved to death because of bad foddering. Cattle brought from Russia was not popular because of their low productivity. Thus cattle-breeding remained the extensive branch of rural economy.

The cattle, especially the horned ones, were usually kept for manure. On the other hand, they provided people with meat, milk, wool and other products. In the second half of 18th century the productivity of cows increased 1.5 times. Towards the end of the century it was demanded to deliver 5 gortius (one Lithuanian gortius equalled 5.6 litres) of butter and 60 pieces of cheese annually for holding one cow. Converted into money it amounted to 18—20 auksinas (a monetary unit of Lithuania and Poland in 15th—19th centuries). This made up approximately 700 litres of milk.

At that time cattle-breeding increased considerably in the estates of Byelorussia and the right-bank Ukraine. Besides stud-farms for military and luxury purposes were founded in the estates of the nobles. A lot of cattle was also used in agricultural work and manufactories. There appeared some signs of extensive economy passing on to intensive one. Obviously, the nobles of Lithuania, residing in the estates in Byelorussia and the right-bank Ukraine did not pay much attention to cattle-breeding in Lithuania.

Trumpai apie autorį

Stasys Lukšys (g. 1962 m.), Valstybės saugumo departamento prie Lietuvos Respublikos vyriausybės darbuotojas. Tyrinėja Lietuvos feodalizmo epochos ūkio istoriją (XVII a. antroji pusė—XVIII a.).